

<https://doi.org/10.18778/1643-0700.13.02>

Ks. Kazimierz RULKA*

STAN RELIGIJNO-MORALNY PARAFII RZYMSKOKATOLICKIEJ W SZADKU W DRUGIEJ POŁOWIE XVIII W. MIEJSCA KULTU, DUSZPASTERZE, PARAFIANIE

Kościół miał istotne znaczenie w życiu społecznym jako ośrodek, w którym gromadzący się mieszkańcy miasta i okolic, uczestnicząc w liturgii, poprzez sprawowanie kultu Bożego i słuchanie nauczania kościelnego kształtowali swe postawy religijno-moralne. Badacze dziejów religijności uważają, że w XVIII w. wpływ Kościoła na życie mieszkańców małych miasteczek był bardzo silny, zapewne znacznie większy niż na szerokie rzesze ludności chłopskiej¹.

Podstawą źródłową do poznania stanu parafii w Szadku pod względem religijno-moralnym w drugiej połowie XVIII w. są przede wszystkim zachowane akta pięciu wizytacji kanonicznych parafii z tego okresu, mianowicie z lat: 1759–1760², 1762³, 1779⁴, 1788⁵ i 1798⁶.

MIEJSCA SPRAWOWANIA KULTU BOŻEGO

Kult Boży sprawowany był przede wszystkim na spotkaniach liturgicznych w trzech świątyniach położonych w samym mieście lub w jego pobliżu.

Najważniejszą z nich był **kościół parafialny pod wezwaniem Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny i św. Jakuba Apostoła**, murowany, gotycki, zbu-

---

* Ks. Kazimierz Rulka, mgr, dyrektor Biblioteki Wyższego Seminarium Duchownego im. Księży Chodyńskich, 87-800 Włocławek, ul. Karnkowskiego 3.

¹ B. Baranowski, *Życie codzienne małego miasteczka w XVII i XVIII wieku*, Warszawa 1975, s. 204.

² Archiwum Diecezjalne we Włocławku (dalej: ADWł), Akta arcybiskupów gnieźnieńskich (dalej: AAG), Wizytacje (dalej: Wiz.), sygn. AAG Wiz. 41, s. 34–40.

³ ADWł, sygn. AAG Wiz. 59, s. 500–547.

⁴ ADWł, sygn. AAG Wiz. 72, s. 122–179, 490–497.

⁵ ADWł, sygn. AAG Wiz. 81, s. 168–193.

⁶ Archiwum Archidiecezjalne w Gnieźnie (dalej: AAGn), Akta Konsystorza Generalnego Gnieźnieńskiego (dalej: A. Cons.), sygn. A. Cons. E 24b, k. 85–90.

dowany w 1331 r., konsekrowany w 1335 r., zaś odnowiony w 1551 r. nakładem plebana Rafała Wargawskiego, kanonika kujawskiego i krakowskiego. Niegdyś porównywany do kolegiat słynął ze swej okazałości, licznych fundacji oraz liczby duchowieństwa, ale już na początku drugiej połowy XVIII w. – jak notuje wizytator – pozbawiony dobrodziejów, ogołocony z subsydiów znajdował się w bardzo złym stanie: dach zrujnowany, z powodu słabych fundamentów ściany na zewnątrz popękane, szczególnie w prezbiterium, zniszczone okna oraz wystrój wnętrza⁷. Co prawda, myślano o naprawieniu kościoła, gromadzono fundusze i materiały potrzebne do prac remontowych⁸, a nawet podejmowano drobniejsze naprawy, jak wymiana wybitych okien czy zniszczonych fragmentów dachu⁹, ale zasadniczego remontu długo nie podejmowano. Przez następne lata świątynia niszczała, co odnotowywano podczas kolejnych wizytacji¹⁰, aż w 1788 r. wizytator stwierdził, że może nastąpić jej zawalenie¹¹.

W tym samym roku remont przeprowadził kolejny proboszcz szadkowski, ks. Michał Zdżenicki, kosztem 12 711 złotych polskich, przeznaczając na ten cel swoją ojcowiznę. Przede wszystkim wzmocniono wówczas nadwerężone fundamenty, ściany i sklepienia zostały spięte ankrami, naprawiono dach świątyni, a wewnątrz – odpadające tynki, ponadto wykonano wiele pomniejszych prac¹².

Wystrój wnętrza kościoła był bardzo bogaty (13 ołtarzy), w całości pochodził sprzed XVIII w. – przede wszystkim z XVII w. Nie ma wątpliwości, że wystrój ten oddziaływał na świadomość religijną parafian, którzy, w większości nie posiadając umiejętności czytania, z oglądania obrazów i rzeźb czerpali swoją wiedzę religijną (tzw. Biblia dla ubogich). Poza tym z ołtarzami związane były fundacje, które zobowiązywały kapłanów do odprawiania przy nich mszy oraz nabożeństw, a także do śpiewania lub odmawiania przepisanych modlitw.

Na tę ilustrowaną historię biblijną i zarazem katechizm składały się przede wszystkim ołtarze o bogatym wystroju. W ołtarzu głównym znajdował się obraz Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny, a powyżej obraz Świętej Trójcy, z boku zaś stała rzeźbiona figura św. Jakuba Większego, patrona tego kościoła. Fundacja związana z tym ołtarzem zobowiązywała do odprawiania przy nim w każdy czwartek mszy śpiewanej z wystawieniem Najświętszego Sakramentu¹³.

Po prawej stronie ołtarza głównego znajdował się ołtarz świętych Stanisława i Sebastiana, z którym związany był obowiązek odprawiania jednej mszy w tygodniu i jednej mszy w rocznicę śmierci fundatora; z ustawionym naprzeciwko niego ołtarzem św. Rocha – obowiązek odprawiania dwóch mszy w tygodniu;

⁷ ADWł, sygn. AAG Wiz. 41, s. 34; sygn. AAG Wiz. 59, s. 500.

⁸ ADWł, sygn. AAG Wiz. 41, s. 34–35.

⁹ ADWł, sygn. AAG Wiz. 72, s. 124–125.

¹⁰ ADWł, sygn. AAG Wiz. 59, s. 500; Wiz. 72, s. 124.

¹¹ ADWł, sygn. AAG Wiz. 81, s. 181.

¹² AAGn, sygn. A. Cons. E 24b, k. 85–85v.

¹³ ADWł, sygn. AAG Wiz. 72, s. 131.

z ołtarzem zwanym różańcowym – obowiązek odprawiania w każdą sobotę mszy śpiewanej o Najświętszej Maryi Pannie. Fundacje należące do ołtarza Pocieszenia Najświętszej Maryi Panny obliżowały natomiast do odprawiania przy nim trzech mszy (m.in. w poniedziałek i we wtorek). Z kolei z ołtarzem Aniołów Stróżów związany był obowiązek odprawienia dwóch mszy tygodniowo; z ołtarzem św. Anny – sześciu mszy tygodniowo, nadto jednej mszy czytanej co kwartał; z ołtarzem św. Wawrzyńca – dwóch mszy w tygodniu, w tym w środę mszy śpiewanej o św. Wawrzyńcu¹⁴.

Drugim co do znaczenia, a pierwszym chronologicznie był **kościół pod wezwaniem św. Idziego** we wsi zwanej Stary Szadek, istniejący prawdopodobnie już od XI–XII w. (zapewne funkcjonował wówczas jako kościół parafialny), w kolejnych latach kilkakrotnie niszczone i odbudowywany. W miejscu starego murowanego, który uległ całkowitemu zniszczeniu, w 1740 r. starosta sieradzki Franciszek Pstrokoński wystawił nowy kościół drewniany, który jednak z czasem podupadł. W 1788 r. został on wyremontowany staraniem starosty szadkowskiego Daniela Suheckiego oraz odpowiednio wyposażony w sprzęty i paramenty liturgiczne, z wykorzystaniem niektórych z dawnego kościoła. Opiekę nad nim sprawował proboszcz szadkowski. Kościół posiadał wszelkie wyposażenie do odprawiania nabożeństw, które odbywały się czasami w dni powszednie, bo w niedziele i święta wierni zobowiązani byli do uczestnictwa we mszy w kościele parafialnym. Obraz św. Idziego znajdujący się w ołtarzu głównym uważany był przez parafian za łaskami słynący¹⁵.

Trzecie miejsce kultu stanowił **kościół pod wezwaniem Trójcy Świętej** (z powodu znajdującego się w ołtarzu obrazu Zesłania Ducha Świętego na Apostołów nazywany także kościołem Ducha Świętego), położony przy drodze w kierunku Uniejowa. Był on – jakbyśmy dzisiaj powiedzieli – kościołem eksterytorialnym, bowiem należał do tzw. szpitala prepozyturalnego (ufundowanego w 1540 r. przez Elżbietę Wolską), który funkcjonował jako samoistna placówka o charakterze administracyjno-gospodarczym, prawnie niezależna od proboszcza parafii, a kierowana przez zarząd składający się z prepozyta szpitalnego (nazywanego też czasem proboszczem szpitala) i tzw. wityrków, czyli mianowanych przez władzę kościelną członków zarządu. Do obowiązków prepozytów szpitalnych należało przede wszystkim zapewnienie opieki duszpasterskiej osobom przebywającym w szpitalu¹⁶. Po tym, jak drewniany kościół uległ zniszczeniu, ok. 1760 r. został odbudowany przez ks. Kazimierza Burskiego¹⁷. Prawo prezentowania kandydata

¹⁴ ADWł, sygn. AAG Wiz. 41, s. 36–38.

¹⁵ Tamże, s. 40; sygn. AAG Wiz. 59, s. 535; sygn. AAG Wiz. 72, s. 155–157; sygn. AAG Wiz. 81, s. 174; T. Marszał, *Szadek. Monografia miasta*, Szadek 1995, s. 58; *Catalogus [...] dioecesis Vladislaviensis seu Calissiensis 1877*, s. 56.

¹⁶ M. Różański, *Duchowieństwo parafialne archidiekanatu uniejowskiego w XVIII wieku. Studium prozopograficzne*, Łódź 2010, s. 80–81.

¹⁷ ADWł, sygn. AAG Wiz. 81, s. 190.

na prepozyta należało do mieszkańców Szadku, a prawo jego ustanowienia do proboszcza tutejszej parafii.

DUSZPASTERZE I OSOBY ICH WSPIERAJĄCE

Stan życia religijno-moralnego parafii zależał w dużym stopniu od pracującego tu duchowieństwa, od jego osobistej postawy moralnej oraz gorliwości w wypełnianiu obowiązków duszpasterskich. W XVIII w. biskupi oczekiwali od duszpasterzy, że staną się przewodnikami ewangelicznymi, nauczycielami i opiekunami wiernych, zaangażowanymi w ich życie religijne, ale także w sprawy doczesne, a nawet materialne¹⁸. Wizytator zachęcał miejscowych duszpasterzy, aby *w ubiorze byli poważni, w obyczajach skromni, w postępowaniu dostojni, w słowach niekrzykliwi*¹⁹.

Ze względu na sprawowane funkcje duchowieństwo działające wówczas w parafii można podzielić na cztery grupy: (1) plebanów i proboszczów, (2) wikariuszy, (3) mansjonarzy, (4) prebendarzy.

Plebani i proboszczowie pełnili funkcję rządców parafii. Tytuł proboszcza (zwanego też prepozytem parafialnym) przysługiwał temu rządcy, który stał na czele kolegium mansjonarzy, i taka sytuacja miała miejsce również w Szadku. Wikariusz był najbliższym współpracownikiem proboszcza, pomagał mu, a czasem zastępował go w wypełnianiu obowiązków duszpasterskich. Jeżeli za parafię odpowiadał kapłan, który nie pełnił funkcji proboszcza lub nie rezydował w parafii, nazywano go komendarzem.

Mansjonarze zobowiązani byli do wspólnego życia. Kolegium to, fundowane przy znaczniejszych kościołach i najczęściej w miastach, składało się z prepozyta, czyli proboszcza, i określonej w erekcji liczby kapłanów. Ich obowiązki wyznaczono w akcie erekcyjnym. Kolegium mansjonarzy w Szadku, ufundowane w 1506 r. przez Jarosława Andrzeja z Łasku, miało przede wszystkim śpiewać codziennie psalterz (*cursum*) i odprawiać mszę wotywną o Najświętszej Maryi Pannie (*de tempore*), w środę mszę żałobną za fundatora, a w piątek mszę wotywną o Pięciu Ranach Pana Jezusa. Dewaluacja uposażenia doprowadziła do zmniejszenia liczby mansjonarzy i niemożliwości wypełnienia zobowiązań fundacyjnych. W drugiej połowie XVIII w. powinności te spełniali oni w ograniczonym zakresie, np. psalterz śpiewali jedynie w niedziele i święta²⁰.

Prebendarze to duchowni posiadający prebendy, czyli beneficja, z którymi nie były związane powinności duszpasterskie w parafii. Wykonywali oni natomiast

¹⁸ M. Ślusarska, *Oświeceniowe modele biskupa, plebana i parafii. Kontynuacja czy zmiana tradycji?*, [w:] *Dwór, plebania, rodzina chłopska. Szkice z dziejów wsi polskiej XVII i XVIII wieku*, red. M. Ślusarska, Warszawa 1998, s. 47.

¹⁹ ADWł, sygn. AAG Wiz. 59, s. 547.

²⁰ ADWł, sygn. AAG Wiz. 72, s. 139, 145.

obowiązki nałożone na nich przez fundatorów i władze kościelne, za co otrzymywali stałe wynagrodzenie (prebendę), zapewnione im przez fundatora²¹. Do takich prebendarzy należeli w Szadku altaryści, promotorzy bractw i prepozyci szpitalni²². W aktach wizytacyjnych nie ma żadnej wzmianki o specjalnej prebendzie dla kaznodziei, chociaż w aktach metrykalnych funkcja ta notowana jest wielokrotnie. Pełnili ją albo miejscowi kapłani, albo wynajmowani zakonnicy z Sieradza lub z Warty.

Duchowni zwani altarystami albo kapelanami zostali powołani do sprawowania określonych w fundacji obowiązków przy danym ołtarzu lub w kaplicy świątyni parafialnej. Należało do nich odprawianie mszy w wyznaczone dni tygodnia lub miesiąca w ustalonych przez fundatora intencjach. Fundacje altarii były związane z cechami i powstającymi bractwami cechowymi, które starały się posiadać własne ołtarze, a przy nich specjalnego kapłana – altarystę, w tym przypadku często nazywanego promotorem bractwa²³. W Szadku istniało kilka altarii, wśród nich znajdowały się szczególnie eksponowane: altaria związana z ołtarzem Aniołów Stróżów, ufundowana w 1453 r. przez ks. Rafała z Szadku (prawo prezentowania kandydata na altarystę należało do mieszczan szadzkowskich), oraz altaria przypisana ołtarzowi Matki Bożej Bolesnej, ustanowiona w 1690 r. w oparciu o zapis pani Wiktorowskiej, z obowiązkiem odprawiania mszy w każdy piątek²⁴.

Według pierwotnej fundacji, przy kościele miało być dwunastu kapłanów: prepozyt (proboszcz), dwóch wikariuszy, sześciu mansjonarzy oraz trzech altarystów²⁵, jednak w drugiej połowie XVIII w. ich liczba znacznie się zmniejszyła. W 1779 r. było ich trzech: prepozyt i dwóch mansjonarzy, którzy zajmowali wszystkie możliwe stanowiska. Wizytator twierdził, że chociaż z powodu dewaluacji fundacji nie da się w Szadku utrzymać dwunastu kapłanów, powinno być ich przynajmniej sześciu: prepozyt parafialny z czterema kapłanami do pomocy w pracy duszpasterskiej oraz prepozyt szpitalny²⁶. Postulat ten nigdy nie został zrealizowany.

W drugiej połowie XVIII w. w parafii szadzkowskiej za duszpasterstwo odpowiadał miejscowy proboszcz, nazywany tradycyjnie prepozytem. W pracy duszpasterskiej wspierali go inni kapłani, sprawujący na stałe różne funkcje w parafii. Początkowo było ich trzech – dwóch należało do kolegium mansjonarzy (jeden z nich pełnił funkcję wikariusza); w końcu XVIII w. pozostał tylko jeden. Sprawowali oni ponadto funkcje kaznodziejów, altarystów, promotorów bractw. Oprócz nich był jeszcze prepozyt kościoła szpitalnego Trójcy Świętej, który powinien

²¹ M. Róžański, *Duchowieństwo parafialne...*, s. 74–75.

²² M. Róžański, *Duchowieństwo parafii w Szadku w XVIII w. w świetle wizytacji kościelnych*, „Biuletyn Szadkowski” 2008, t. 8, s. 103–104.

²³ M. Róžański, *Duchowieństwo parafialne...*, s. 75.

²⁴ Tamże, s. 78.

²⁵ ADWł, sygn. AAG Wiz. 72, s. 495.

²⁶ Tamże.

sprawować opiekę duszpasterską nad swoimi podopiecznymi przebywającymi w szpitalu. Prawnie samodzielny, ale praktycznie na prośbę proboszcza parafii – nie mając większych obowiązków w podupadłym przytułku – niejednokrotnie angażował się w duszpasterstwo parafialne. Należy jednak pamiętać, że w praktyce powyższe funkcje były bardzo zmienne; kapłani przechodzili z jednego beneficjum na inne, bardziej dochodowe oraz zajmowali jednocześnie kilka beneficjów. W rezultacie nieraz trudno rozstrzygnąć – poza proboszczem – jakie stanowisko czy stanowiska miał dany kapłan w określonym czasie w tej parafii.

W drugiej połowie XVIII w. w parafii szadkowskiej było pięciu proboszczów. Jeden z nich pracował tutaj krótko, pozostali czterej trwale zapisali się w dziejach parafii.

Pierwszym z tej znamienitej czwórki był **ks. Wojciech Antoni Oczosalski**, kanonik kapituły katedralnej we Lwowie i kapituły kolegiackiej w Łasku, który zarządzał parafią w Szadku przez 5 lat (1750–1755). Jego zajęcia duszpasterskie w parafii potwierdzają jedynie zapisy o udzieleniu dwóch chrztów²⁷ i błogosławieniu kilku małżeństw, a także o pełnieniu funkcji chrzestnego dzieci znacznie szerszych parafian²⁸. Zmarł prawdopodobnie w Szadku w 1755 r.

Jego współpracownikami byli dwaj mansjonarze; obaj przebywali już w mieście przed objęciem probostwa przez ks. Oczosalskiego. Ks. Antoni Troska (Troszka), wyświęcony na kapłana w 1732 r., pracował w Szadku w latach 1749–1755. O jego rzeczywistej działalności duszpasterskiej świadczyć może choćby to, że w okresie 1750–1752 ochrzcił większość dzieci w parafii²⁹, a w następnych latach (do końca września 1755 r.) również często to czynił, a także błogosławił małżeństwa.

Ks. Teodor Manty (Mantey) notowany był w aktach metrykalnych w latach 1745–1751, przeważnie jako kaznodzieja miejscowego kościoła parafialnego. Zapewne po jego odejściu (1751–1754) jako kaznodziejów szadkowskich odnotowano kolejno czterech dominikanów, prawdopodobnie pochodzących z Sieradza, udzielających się w parafii również jako szafarze chrztu i błogosławiący małżeństwa: o. Kajetana Wiatrowicza (1751)³⁰, o. Hieronima Ignarowicza (1751–1752)³¹, o. Hieronima Skwarowicza (1751–1752)³² i o. Bogusława Karpińskiego (1753–1754), który był jednocześnie promotorem bractwa różańcowego³³. Na początku 1754 r. jako współpracownika ks. Oczosalskiego zanotowano ks. Jana Piotra Kapcioskiego (Kapciowskiego), mansjonarza³⁴, który pracował w Szadku ponad ćwierć wieku (1754–1780). Został tu skierowany zaraz po święceniach ka-

²⁷ ADWł, Parafia Szadek, Metryki, Urodzonych 1734–1757, sygn. KMp. Szadek 3, s. 253, 261.

²⁸ Tamże, s. 187, 192, 195, 206, 241, 246.

²⁹ Tamże, s. 161, 173–317; M. Różański, *Duchowieństwo parafialne...*, s. 231–233, 347.

³⁰ ADWł, sygn. KMp. Szadek 3, s. 196.

³¹ Tamże, s. 207–208, 215, 240–241, 245.

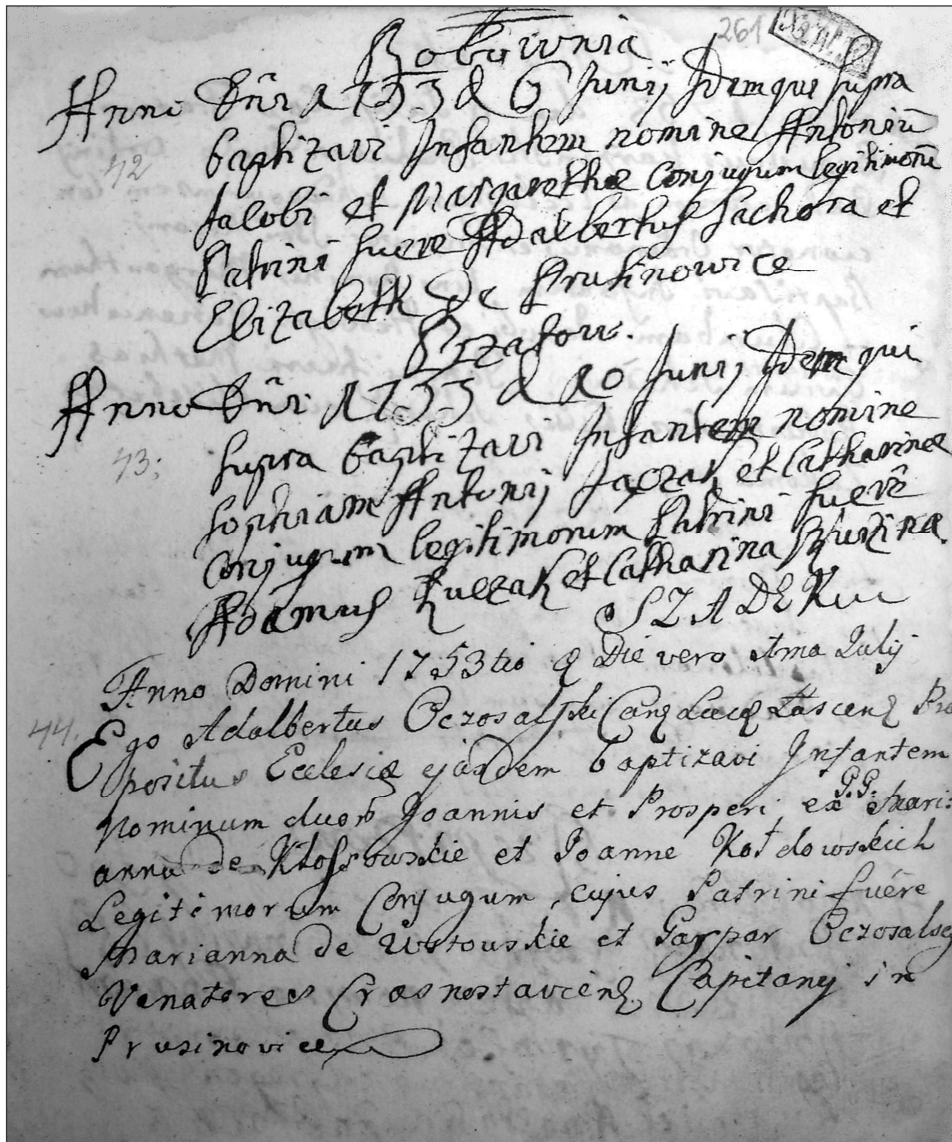
³² Tamże, s. 220–221, 228, 231–233, 236–238, 243–244.

³³ Tamże, s. 262–269, 271–272, 275, 278–287.

³⁴ Tamże, s. 287 i n.

Incepit Annus ¹⁹³ ~~1751~~ 1751
 Anno Dni 1751 Die 2 Januarij
 Ego Antonius Troski Vicarius
 et Mansionarius Ecclesie Parochialis
 ad Radkoviensy Baphtarij
 Infantem nomine Agnetem
 honestum Parentum Antonij Zygmunt
 et Marianna conjugum legitimorum
 Liberi fuerit Summus Bartholomaeus
 Wankowski et Anna Szacka
 Wilamow
 Anno Dni 1751 eadem die 2 Januarij
 Baphtarij Infantem nomine Agnetem
 Matris fuisse et Anna conjugum

Fot. 1. Zapisy chrztów ręką ks. Antoniego Troski w księdze metrykalnej ochrzczonych
 Źródło: Archiwum Diecezjalne we Włocławku, Parafia Szadek, Metryki, Urodzonych
 1734-1757, sygn. KMp. Szadek 3, s. 193

Fot. 2. U dołu strony zapisy chrztów ręką ks. Wojciecha Oczosalskiego w księdze metrykalnej ochrzczonych

Źródło: Archiwum Diecezjalne we Włocławku, Parafia Szadek, Metryki, Urodzonych 1734–1757, sygn. KMp. Szadek 3, s. 261

płańskich (1 stycznia 1754 r.). Miał już za sobą 33 lata życia (ur. 1721 r.) oraz studia na Akademii Krakowskiej i pełnił funkcję mansjonarza oraz altarysty, a także promotora Bractwa Bożego Ciała – prezentowany na to beneficjum jeszcze przed święczeniami kapłańskimi, 15 października 1753 r., przez ks. Oczosalskiego³⁵. W latach 1751–1763 w pracy duszpasterskiej ks. Oczosalskiemu pomagał też ks. Kazimierz Burski, wyświęcony na kapłana 3 marca 1720 r. W aktach metrykalnych zanotowano go przede wszystkim jako prepozyta kościoła szpitalnego³⁶, ale był również mansjonarzem, wikariuszem oraz promotorem Bractwa św. Anny i altarystą przy ołtarzu św. Wawrzyńca i św. Barbary³⁷.

Ze służby kościelnej w tym czasie znani byli kantor Krzysztof Kurzelowski³⁸ i organista Mikołaj Chojnacki³⁹, którzy dość często pełnili funkcje chrzestnych.

Prawdopodobnie od kwietnia do czerwca 1755 r., zapewne po śmierci ks. Ochalskiego, jako tymczasowego komendarza parafii w Szadku odnotowano wspomnianego wyżej ks. Kazimierza Burskiego⁴⁰.

Drugim z kolei proboszczem tego okresu był **ks. Stanisław Więckowski**. Objął tę znaczącą placówkę parafialną zaledwie 4 lata po otrzymaniu święceń kapłańskich (1751 r.) i kierował nią przez 11 lat (1755–1766). Jednocześnie sprawował funkcję kustosa kapituły kolegiackiej w Sieradzu⁴¹. Od października 1755 r. w księgach metrykalnych notowano, że był szafarzem sakramentu chrztu⁴². W aktach wizytacji kanonicznej z lat 1759–1760 napisano, że jego życie i obyczaje są przykładne, wiedza wystarczająca do kierowania parafią i że jest zdatny do głoszenia słowa Bożego, przygotowany do sprawnego wykonywania obowiązków duszpasterskich, o ile choroba mu tego nie uniemożliwia⁴³. Przeglądając zachowane księgi zawierające zapisy metrykalne z tego czasu, można się przekonać, że proboszcz bardzo rzadko prowadził je osobiście (zazwyczaj noty metrykalne wpisywali szafarze) i że nie były one prowadzone starannie.

Spośród kapłanów, którzy wspierali ks. Więckowskiego w pracy duszpasterskiej, dwaj pracowali w Szadku już wcześniej. Byli to wspomniani wcześniej ks. Jan Piotr Kapcioski (od 1758 r. promotor Bractwa Różańca Świętego, ka-

³⁵ ADWł, sygn. AAG Wiz. 59, s. 505, 517–518, 533; sygn. AAG Wiz. 72, s. 148, 162–163; M. Różański, *Duchowieństwo parafii w Szadku...*, s. 107–108.

³⁶ ADWł, sygn. KMp. Szadek 3, s. 294 i n.

³⁷ ADWł, sygn. AAG Wiz. 59, s. 508, 522, 532–533; M. Różański, *Duchowieństwo parafii w Szadku...*, s. 107; tenże, *Duchowieństwo parafialne...*, s. 347.

³⁸ ADWł, sygn. KMp. Szadek 3, s. 308–309.

³⁹ Tamże, s. 286, 308, 318.

⁴⁰ Tamże, s. 309–310.

⁴¹ ADWł, sygn. AAG Wiz. 59, s. 532; M. Różański, *Duchowieństwo parafii w Szadku...*, s. 105–107.

⁴² ADWł, sygn. KMp. Szadek 3, s. 317 i n.

⁴³ ADWł, sygn. AAG Wiz. 41, s. 34.

znodzieja szadkowski, zaś od grudnia 1762 r. – komendarz parafii⁴⁴) i ks. Kazimierz Burski. Oprócz nich w latach 1755–1758 w parafii pracował ks. Józef Olęcki (Olędzki), magister sztuk wyzwolonych, profesor szkoły gramatyki (*syn-taxeos*), który zostawszy kapłanem diecezjalnym, pełnił kolejno funkcję altarysty ołtarza Różańca Świętego i promotora Bractwa Różańcowego oraz kaznodziei szadkowskiego. Był kapłanem nadzwyczajnych zalet życia, obyczajów oraz wiedzy. Zmarł w Szadku 17 stycznia 1758 r.⁴⁵ Po nim w 1759 r. jako mansjonarza odnotowano ks. Michała Wykieńskiego⁴⁶. W latach 1761–1762 duszpasterstwo w Szadku wspierał o. Jacek Sarnowicz, dominikanin z Sieradza, zapisany jako błogosławiący małżeństwa⁴⁷.

Z akt metrykalnych wiadomo również o jednym przedstawicielu służby kościelnej, którym w 1757 r. był Wojciech Czarnecki, sacelan (zakrystianin) kościoła szadkowskiego⁴⁸.

Kolejnym proboszczem szadkowskim był **ks. Klemens Konstanty Godziemba Czyż** (ur. w 1728 r., wyświęcony na kapłana w 1751 r.). Pracował tu 21 lat (1766–1787) i zmarł w 1787 r.⁴⁹ Od 25 września 1769 r. pełnił też funkcję dziekana dekanatu uniejowskiego⁵⁰. W 1779 r. wizytator stwierdził, że w spełnianiu obowiązków duszpasterskich nie leni się, osobiście głosi kazania i uczy katechizmu, przygotowując się do tego z książek zarówno własnych, jak i z biblioteki parafialnej, jeśli tylko inne obowiązki mu tego nie uniemożliwiają⁵¹.

Proboszcza Czyża w pracy duszpasterskiej wspierało w sumie czterech kapłanów. Przez 14 lat (do 1780 r.) działał w Szadku wspomniany już ks. Jan Piotr Kapcioski (do 1768 r. występował jako komendarz parafii, zapewne w imieniu ks. Czyża; w 1770 r. otrzymał prepozyturę szpitalną⁵²). Dłużej, bo 17 lat (1768–1785), u boku ks. Czyża pracował ks. Antoni Franciszek Kamiński h. Zarembo (urodzony w 1746 r., wyświęcony na kapłana w 1768 r.), pełniący w tych latach różne funkcje: mansjonarza, kaznodziei, kapelana bractwa Aniołów Stróżów, altarysty, a w latach 1781–1785 prepozyta szpitalnego⁵³. Siedem lat

⁴⁴ Zob. ADWł, Parafia Szadek, Metryki, Zaślubionych 1723–1776, sygn. KMp. Szadek 9a, s. 171 i n.

⁴⁵ ADWł, AAG Wiz. 41, s. 35; sygn. KMp. Szadek 3, s. 300 i n.

⁴⁶ Zob. ADWł, sygn. KMp. Szadek 9a, s. 153 i n.

⁴⁷ Zob. tamże, s. 164 i n.

⁴⁸ ADWł, sygn. KMp. Szadek 3, s. 347, 349.

⁴⁹ M. Różański, *Duchowieństwo parafialne...*, s. 347.

⁵⁰ ADWł, sygn. AAG Wiz. 72, s. 174; M. Różański, *Duchowieństwo parafii w Szadku...*, s. 108.

⁵¹ ADWł, sygn. AAG Wiz. 72, s. 175–176. O bibliotece parafialnej zob. K. Rulka, *Biblioteka kościoła parafialnego w Szadku w drugiej połowie XVIII w.*, „Biuletyn Szadkowski” 2011, t. 11, s. 61–72.

⁵² ADWł, sygn. AAG Wiz. 59, s. 505, 517–518, 533; sygn. AAG Wiz. 72, s. 148, 162–163; M. Różański, *Duchowieństwo parafii w Szadku...*, s. 107–108.

⁵³ ADWł, sygn. AAG Wiz. 72, s. 151, 175; M. Różański, *Duchowieństwo parafii w Szadku...*, s. 108.

(1778–1785) ks. Czyża wspierał w duszpasterstwie ks. Kazimierz Podkuliński, mansonarz i być może prepozyt szpitala. Ks. Andrzej Majorowicz (Majerowicz), który przyszedł do Szadku w 1785 r. (urodzony 1753 r., wyświęcony na kapłana w 1779 r.; instalację na mansonarza otrzymał 17 lipca 1786 r., a na konfraternię – 24 lutego 1787 r.⁵⁴), do końca urzędowania w Szadku ks. Czyża pozostawał jedynym wspierającym go w duszpasterstwie kapłanem, pełniąc niemal wszystkie możliwe funkcje: mansonarza, altarysty ołtarzy św. Anny, św. Wawrzyńca, Matki Bożej Bolesnej, promotora bractwa Bożego Ciała (zwany altarystą *Corporis Christi*), a także prepozyta szpitalnego⁵⁵.

W 1779 r. jako organistę zanotowano Jana Zawadzkiego, który jednocześnie uczył dzieci miejskie, a jako nauczyciel zapewne spełniał też w kościele i parafii inne obowiązki, które zwyczajowo łączyły się z tą funkcją⁵⁶.

Następnym proboszczem szadkowskim był kanonik inflancki **ks. Mikołaj Trembiński**, który pracował tutaj krótko (kilka miesięcy) w 1787 r.; zrezygnował z probostwa 15 września 1787 r.⁵⁷, zraziwszy się zapewne fatalnym stanem kościoła parafialnego.

Po nim funkcję proboszcza (początkowo komendarza) przejął **ks. Michał Zdżeniecki (Zdzieniecki)** (urodzony w 1744 r., wyświęcony na kapłana 20 lipca 1780 r.), który otrzymał administrację parafii w Szadku 27 września 1787 r., w wieku 43 lat, w siódmym roku kapłaństwa⁵⁸. Pracował w niej 27 lat i dotrwał na tym stanowisku do drugiej dekady XIX w. (zmarł 5 sierpnia 1814 r.)⁵⁹. Poza tym przez kilka lub kilkanaście lat posiadał beneficjum w Szczercowie (od 1788 r.)⁶⁰, położonym w tymże dekanacie, ale w odległości ok. 40 km od Szadku. Od 1796 r. był dziekanem szadkowskim. Wizytator stwierdził, że dość starannie prowadził księgi metrykalne. Spowiadał zawsze, ilekroć zachodziła taka potrzeba, mszę odprawiał codziennie, chyba że stanęła temu na przeszkodzie konieczność posługi duchowej względem parafian lub własna choroba. Nie zaniedbywał czytania książek, głosił parafianom nauki moralne i katechizmowe albo osobiście, albo zlecając to swojemu współpracownikowi. Wszystkie pozostałe obowiązki proboszczowskie wypełniał jak najdokładniej⁶¹.

⁵⁴ ADWł, sygn. AAG Wiz. 81, s. 188; M. Róžański, *Duchowieństwo parafii w Szadku...*, s. 109.

⁵⁵ ADWł, sygn. AAG Wiz. 81, s. 189, 193; Parafia Szadek, *Metryki, Zaślubionych 1777–1803*, sygn. KMp. Szadek 10, s. 49.

⁵⁶ Zob. M. Róžański, *Szkoły parafialne w XVI–XVIII wieku. W archidiakonacie uniejowskim*, Łódź 2003, s. 165–171.

⁵⁷ M. Róžański, *Duchowieństwo parafialne...*, s. 268, 347.

⁵⁸ ADWł, sygn. AAG Wiz. 81, s. 187.

⁵⁹ M. Róžański, *Duchowieństwo parafialne...*, s. 347.

⁶⁰ ADWł, sygn. AAG Wiz. 81, s. 58, 187–188; M. Róžański, *Duchowieństwo parafii w Szadku...*, s. 108–109; tenże, *Duchowieństwo parafialne...*, s. 348.

⁶¹ ADWł, sygn. AAG Wiz. 81, s. 188.

W tym czasie ks. Zdzeniecki kierował pracą duszpasterską w sumie pięciu kapłanów piastujących kolejno różne oficjalne stanowiska w parafii szadkowskiej. Na początku w duszpasterstwie pomagał mu tylko jeden kapłan. Najpierw był nim wspomniany już ks. Andrzej Majorowicz (do 1790 r.). W 1788 r. wizytator zapisał o nim, że jako prepozyt szpitalny udzielał w parafii sakramentów (czasem nawet nie informując o tym proboszcza). Prowadził życie uczciwe, ale nieraz wywoływał sprzeczki z mieszczanami⁶². Kolejnym współpracownikiem ks. Zdzenieckiego (1790–1795) był ks. Feliks Szumański, mansjonarz i prepozyt szpitalny. W 1794 r. pracę duszpasterską w parafii jako wikariusz (a od 1800 r. także jako kaznodzieja) rozpoczął ks. Jakub Józef Nyrczyński (Nerczyński), który dotrwał na tym stanowisku do początku XIX w. Obok niego w tym czasie pracowali tu także: w latach 1795–1796 ks. Jan Jankowski, mansjonarz, a w latach 1797–1799 ks. Kazimierz Podkuliński, mansjonarz i prepozyt szpitala. W latach dziewięćdziesiątych XVIII w. w duszpasterstwie sporadycznie pomagali angażowani do tego przez proboszcza zakonnicy – bernardyni, zapewne z Warty; występują oni jako kaznodzieje, a także błogosławiący małżeństwa: o. Tadeusz Meszyński (1792–1793)⁶³, o. Kazimierz Rynkowski (1797–1798)⁶⁴ i o. Błażej Gnerowicz (1798–1799)⁶⁵.

PARAFIANIE

Liczba parafian w Szadku w drugiej połowie XVIII w. nieznacznie wzrastała. W 1762 r. parafia liczyła ok. 1500 osób zobowiązanych do spowiedzi i Komunii wielkanocnej⁶⁶, a w 1787 r. – 1919 osób. W tym samym roku zostało ochrzczonych 75 dzieci, 25 par zawarło związki małżeńskie, zmarło 27 osób. Wszyscy ze zobowiązanych do spowiedzi i Komunii wielkanocnej wypełnili ten obowiązek. Nikt nie umarł bez przyjęcia sakramentów. Nie było publicznych przestępców, bezbożników ani odstępców od wiary⁶⁷.

Parafianie nie tylko byli formowani pod względem religijno-moralnym przez duszpasterzy, ale także sami, w miarę możliwości, przyczyniali się do obrony Kościoła oraz utrwalania właściwych postaw religijnych i moralnych. Kształtowanie takich zachowań dokonywało się w rodzinach chrześcijańskich, gdzie starsze osoby, przede wszystkim zaś rodzice, przekazywali młodszemu pokoleniu zasady wiary katolickiej i uczyli wypełniać je w praktyce. Ten ważny aspekt formowania

⁶² Tamże, s. 189.

⁶³ Zob. ADWł, sygn. KMp. Szadek 10, s. 80–87.

⁶⁴ Zob. tamże, s. 122–126.

⁶⁵ Zob. tamże, s. 127, 130.

⁶⁶ ADWł, sygn. AAG Wiz. 59, s. 530.

⁶⁷ ADWł, sygn. AAG Wiz. 81, s. 193.

postaw religijno-moralnych nie znajduje jednak żadnego odzwierciedlenia w aktach wizytacyjnych parafii, uważany był bowiem za oczywisty.

Okoliczna szlachta gromadząca się w drugiej połowie XVIII w. na sejmikach – tak jak dawniej, od XVI w., w kościele parafialnym⁶⁸ – wybierała posłów na sejm krajowy i dawała im w swoich instrukcjach wskazania co do sprawowania obowiązków poselskich, a także co do spraw religijnych. W 1767 r. m.in. przykazała, aby posłowie starali się *o ubezpieczenie wiary katolickiej* i domagali się, aby forteca jasnogórska powróciła w zarząd paulinów⁶⁹. W 1776 r. szlachta zalecała im pilnować, *aby całość i swobody wiary katolickiej [były] uszanowane, a dysydemtom dawne prawa, w obrębie których przed rokiem 1736 zostawali, zachowane*⁷⁰. Wreszcie w 1782 r. polecała im *troskliwość, aby wiara katolicka w niczem nie poniosła uszczerbku*⁷¹.

Życie religijne parafii ubogacały **bractwa** erygowane w parafii. Należały do nich przede wszystkim osoby świeckie. W Szadku od XVII w. istniały cztery takie bractwa, które miały swoje ołtarze.

Przy głównym ołtarzu funkcjonowało Bractwo Bożego Ciała i Pięciu Ran Pana Naszego Jezusa Chrystusa, zwane też Bractwem Pięciorańskim. Celem bractwa był kult Męki Pańskiej (m.in. odmawianie Koronki do Pięciu Ran Jezusa Chrystusa), a po połączeniu się z Arcybractwem Najświętszego Sakramentu – szerzenie czci Eucharystii, głównie przez uczestnictwo w adoracjach i procesjach z Najświętzym Sakramentem⁷². W Szadku bractwo to zostało zatwierdzone przez arcybiskupa gnieźnieńskiego Macieja Łubieńskiego w 1646 r.⁷³ Miało swojego kapelana, który jednocześnie pełnił funkcję promotora bractwa, był nim jeden z miejscowych mansjonarzy. Do jego obowiązków należało m.in. odprawianie w każdy czwartek tygodnia śpiewanej mszy o Najświętzym Ciele Chrystusa wraz z procesją⁷⁴.

Wizytatorzy w drugiej połowie XVIII w. notują osobno przy głównym ołtarzu bractwo (konfraternię) literackie, złożone z członków cechu piwowarskiego, którzy zapalają własne światło na ołtarzu podczas śpiewanej mszy wotywniej oraz rozdają własne świece na procesje⁷⁵. Do takich bractw, zakładanych pod patronatem Najświętszej Maryi Panny, mogły należeć osoby umiejące czytać po łacinie,

⁶⁸ A. J. Parczewski, *Monografia Szadku*, Warszawa 1870, s. 12.

⁶⁹ Tamże, s. 18.

⁷⁰ Tamże, s. 18–19.

⁷¹ Tamże, s. 19.

⁷² Zob. M. Konieczny, *Męka Pańska. V. Bractwa*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. 12, Lublin 2008, kol. 721.

⁷³ Odpis dokumentu erekcji bractwa i jego zatwierdzenia zob. ADWł, Akta parafii Szadek, Księga Bractwa Bożego Ciała i Pięciu Ran Pana Naszego Jezusa Chrystusa seu Literatorum..., sygn. Apar. Szadek 1, s. 1–10.

⁷⁴ ADWł, sygn. AAG Wiz. 59, s. 516–517; sygn. AAG Wiz. 72, s. 148.

⁷⁵ ADWł, sygn. AAG Wiz. 59, s. 502; sygn. AAG Wiz. 72, s. 131.

podstawową bowiem działalnością bractwa literackiego było śpiewanie tekstów liturgicznych podczas niedzielnych i świątecznych mszy oraz innych nabożeństw liturgicznych przed ołtarzem przynależnym do bractwa⁷⁶.

W końcu XVIII w. działalność tych bractw w Szadku wygasła, jednak na początku XIX w., jak sugeruje księga bracka z tego okresu, odrodziły się one jako jedna instytucja, w nazwie której zachowana została pamięć o dwóch osobnych bractwach⁷⁷.

Drugie z nich to Bractwo Różańca Świętego, założone w 1615 r. na prośbę proboszcza szadkowskiego Mikołaja Starzeńskiego. Jego członkowie zostali zobowiązani do odmawiania lub śpiewania w kościele różańca i szerzenia kultu Najświętszej Maryi Panny, dlatego też było ono związane z ołtarzem Najświętszej Maryi Panny, zwanym Różańcowym. Z wyżej wspomnianym Bractwem Pięciornąskim łączyła je osoba tego samego kapelana i promotora. Posiadało osobny fundusz na śpiewanie różańca i odprawianie mszy wotywniej, tzw. różańcowej⁷⁸. W latach 1753–1754 funkcję promotora bractwa pełnił o. Bogusław Karpiński, dominikanin z Sieradza⁷⁹.

Trzecim było Bractwo Aniołów Stróżów przy ołtarzu o tymże wezwaniu, założone w Szadku w 1642 r., a uposażone przez ks. Aleksandra Kaweckiego, komendarza i mansjonarza szadkowskiego, w 1647 r.⁸⁰ Członkom tego bractwa polecano uczestniczyć codziennie we mszy, przyjmować raz w miesiącu Komunię, uczyć warstwy niższe prawd wiary chrześcijańskiej, godzić poważnionych, szerzyć kult aniołów; do specjalnych zadań należało pomaganie biednym pielgrzymom i przyjmowanie ich na noclegi⁸¹. W 1774 r. altarysta ołtarza Aniołów Stróżów sprawił proporzec dla jego bractwa⁸². Z wielu powinności, które nakładały na niego fundacje, w 1779 r. wykonywał jedynie obowiązek odprawiania dwóch mszy w tygodniu⁸³.

Czwartym było Bractwo św. Anny. Miało ono przede wszystkim obowiązek bronić wiary katolickiej przeciw innowiercom, m.in. poprzez stosowanie środków nadprzyrodzonych (udział w codziennej mszy ku czci św. Anny, przyjmowanie sakramentów), a także zwalczanie wad o charakterze społecznym, zwłaszcza pijactwa⁸⁴. W Szadku bractwo takie istniało przy ołtarzu o tymże wezwaniu, ufun-

⁷⁶ P. Gach, *Literackie bractwa*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. 10, Lublin 2004, kol. 1176.

⁷⁷ ADWł, Akta parafii Szadek, Księga Bractwa Bożego Ciała i Pięciu Ran Pana Naszego Jezusa Chrystusa seu Literatorum..., sygn. Apar. Szadek 1.

⁷⁸ ADWł, sygn. AAG Wiz. 59, s. 517–518.

⁷⁹ ADWł, KMp. Szadek 3, s. 262–269, 271–271, 278–287.

⁸⁰ ADWł, sygn. AAG Wiz. 59, s. 519.

⁸¹ Zob. H. Czerwień, *Anioł Stróż. III. Bractwa*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. 1, Lublin 1973, kol. 616.

⁸² ADWł, sygn. AAG Wiz. 72, s. 131.

⁸³ Tamże, s. 133–134.

⁸⁴ Zob. K. Kumak, *Anna św. III. Bractwa*, [w:] *Encyklopedia katolicka...*, t. 1, kol. 626.

dowane i uposażone przez ks. Andrzeja Pawełkowicza, proboszcza pęczniewskiego, w 1601 r. Potem zostało ubogacone przez inne dotacje. W fundacji altarysta zobowiązany był do odprawienia trzech mszy tygodniowo, ale ponieważ w ciągu lat uposażenie zmniejszyło się, już w 1762 r. odprawiał on tylko jedną mszę tygodniowo (we wtorek)⁸⁵.

Trudno odpowiedzieć na pytanie, jaką aktywność przejawiały te bractwa w Szadku w drugiej połowie XVIII w. Wydaje się, że pozbawione w dużej mierze podstaw materialnych raczej wegetowały. Wizytatorzy, którzy raczej skupiali się na podstawach materialnych bractw, nie interesowali się ich rzeczywistym działaniem. Faktem jest, że niektóre fundacyjne zobowiązania bractw były wykonywane przez kapłanów pełniących jednocześnie funkcje mansonarzy, altarystów, kapelanów i promotorów bractw. Znamienne, że w Szadku nie odnotowano bractwa miłosierdzia, które nakazał zakładać arcybiskup gnieźnieński Michał Jerzy Poniatowski.

W życiu religijnym parafii swoją obecność zaznaczyli również **członkowie cechów** funkcjonujących w Szadku. Opiekowali się oni kilkoma ołtarzami. W praktyce opieka ta ograniczała się do zapewnienia własnym kosztem światła (świec) dla ołtarza i zamówienia kilku lub kilkunastu mszy w ciągu roku, odprawianych przy danym ołtarzu. Cech piekarzy związany był z ołtarzem św. Antoniego, cech szewców – z ołtarzem Zwiastowania Najświętszej Maryi Panny⁸⁶. Ołtarzem Matki Bożej Bolesnej powinien opiekować się cech kowali, ale w rzeczywistości w 1779 r. światło do ołtarza zapewniał cech garncarzy⁸⁷, według swoich ustaw związany z ołtarzem św. Barbary⁸⁸. Z kolei ołtarzem św. Walentego i św. Urszuli opiekował się cech krawiecki, który zamawiał świece i jedną mszę na kwartał⁸⁹. Nad ołtarzem św. Antoniego pieczę sprawował cech sukienników, który zamawiał msze w suche dni kwartalne. To samo czynił cech szewców przy swoim ołtarzu Zwiastowania Najświętszej Maryi Panny⁹⁰. Zapewne także inne cechy raz na kwartał zamawiały msze przy swoim ołtarzu, ponieważ było powszechnie przyjętym zwyczajem, iż w każdym kwartale członkowie cechu mieli swoje oficjalne spotkania, poprzedzone mszą sprawowaną w intencji ich zmarłych członków.

We wspólnocie parafialnej odpowiednią formacją religijno-moralną powinno zostać objęte również najmłodsze pokolenie. W Szadku prowadzona była ona w ramach katechizacji podczas mszy, a także w trakcie przygotowania do pierwszej spowiedzi i Komunii świętej. W zaniedbaniu pozostawała natomiast nauka w szkole parafialnej, w której dzieci powinny otrzymywać wiedzę w zakresie

⁸⁵ ADWł, sygn. AAG Wiz. 59, s. 519–520.

⁸⁶ *Catalogus...*, s. 56.

⁸⁷ ADWł, sygn. AAG Wiz. 72, s. 135.

⁸⁸ A. J. Parczewski, *Monografia Szadku...*, s. 91.

⁸⁹ ADWł, sygn. AAG Wiz. 72, s. 134.

⁹⁰ Tamże, s. 138.

podstaw wiary i pobożności (nauka katechizmu, praktyki religijne, ministrantura) oraz podstawowych elementów wiedzy świeckiej, do których należało czytanie i pisanie po łacinie, nauka historii i arytmetyki, układanie kalendarza, śpiew⁹¹. Jej wychowankowie mieli stać się ludźmi religijnymi i światłymi na miarę epoki⁹². W rzeczywistości ten maksymalny program nie w każdej szkole parafialnej był w pełni realizowany. Szkoła parafialna w Szadku w drugiej połowie XVIII w. znajdowała się w stanie upadku⁹³. Jeszcze w 1761 r. istniał specjalny budynek dla szkoły i jej rektora⁹⁴, ale w późniejszych wizytacjach notowano, że takiego budynku nie ma, choć nauczanie dzieci odbywało się w pewnym zakresie. W 1779 r. organista Jan Zawadzki, mieszkający przy kościele parafialnym, bez specjalnego wynagrodzenia uczył, jak potrafił, dzieci mieszczan czytać i pisać, aby m.in. mogły pełnić posługę w kościele⁹⁵.

Dla opieki nad parafianami starszymi, kalekimi, chorymi czy bezdomnymi prowadzono tzw. szpital, który w praktyce był przytułkiem. Podopiecznym zapewniało w nim mieszkanie i utrzymanie, a także możliwość spełniania praktyk religijnych w kościele szpitalnym. Budynek szpitalny na początku lat sześćdziesiątych XVIII w. znajdował się już w ruinie i w takich warunkach mieszkało w nim tylko dwóch podopiecznych⁹⁶. W 1779 r. w nowo postawionym przez prepozyta szpitalnego ks. Jana Kopcioskiego, w znacznej mierze własnym nakładem, budynku szpitalnym o dwóch izbach nie było w ogóle podopiecznych, bo nie podobało im się to, że proboszcz angażował ich do prac gospodarskich bez żadnej zapłaty. Wizytator zalecił, aby nowy zarząd szpitala starał się o utrzymanie go w dobrym stanie i aby przyjmowano do niego podopiecznych, którzy powinni nosić płaszcze z literami: HS (*Hospitale Schadkoviensis*) i spełniać posługę w kościele parafialnym⁹⁷. W końcu XVIII w. w budynku szpitalnym po jednej stronie mieszkał ksiądz, a po drugiej ubodzy⁹⁸.

Na stan religijno-moralny parafian oddziaływała także obecność, nielicznych co prawda, wyznawców innych religii, których nazywano wówczas innowiercami, i dlatego informacje o nich znajdują się w aktach wizytacyjnych. W parafii szadkowskiej w drugiej połowie XVIII w. jako tacy notowani byli jedynie Żydzi⁹⁹.

⁹¹ Zob. M. Różański, *Szkoły parafialne...*, s. 206–218.

⁹² Tamże, s. 209.

⁹³ Zob. M. Różański, *Szkoła w Szadku w okresie staropolskim w świetle wizytacji kościelnych*, „Biuletyn Szadkowski” 2007, t. 7, s. 107–108.

⁹⁴ ADWł, sygn. AAG Wiz. 59, s. 528.

⁹⁵ ADWł, sygn. AAG Wiz. 72, s. 158.

⁹⁶ Zob. ADWł, sygn. AAG Wiz. 59, s. 537–540.

⁹⁷ Zob. ADWł, sygn. AAG Wiz. 72, s. 158–164.

⁹⁸ AAGn, sygn. A. Cons. E 24b, k. 89–89v.

⁹⁹ Na temat dziejów Żydów w Szadku zob.: J. Stulczewski, *Żydzi w Szadku – rys historyczny*, „Biuletyn Szadkowski” 2010, t. 10, s. 141–160.

Król polski Zygmunt III wydał rozporządzenie z 22 marca 1624 r. zakazujące Żydom osiedlać się w Szadku i na całym terenie podległym jurysdykcji starosty szadkowskiego,¹⁰⁰ jednak pierwsi Żydzi osiedlili się w Szadku w połowie XVIII w. lub nieco wcześniej. Proboszcz szadkowski ks. A. Oczoszalski, powołując się na wspomniany dokument króla Zygmunta III, uzyskał wydany w Łowiczu dekret z 31 stycznia 1753 r. nakazujący wygnanie Żydów z miasta¹⁰¹. Nie zostało to jednak zrealizowane, ponieważ w aktach wizytacji z lat 1759–1760 zapisano, że pomimo tego zakazu mieszkają oni zarówno w samym mieście, jak i we wsiach należących do parafii, nie sprzeciwiając się w niczym moralności chrześcijańskiej¹⁰². To samo zostało odnotowane w 1779 r. W samym Szadku było ich wówczas kilku, a jeden z nich mieszkał pod jednym dachem z katolikiem. Żydzi nie mieli tutaj szkoły, nie odbywali też publicznych zgromadzeń¹⁰³. W 1788 r. w parafii szadkowskiej mieszkało już 25 Żydów. Spośród nich dwie osoby przebywały we wspólnym domu z katolikami, chociaż w osobnych mieszkaniach; zdaniem wizytatora należało to zmienić¹⁰⁴. Odtąd postępował powolny wzrost liczby ludności żydowskiej w Szadku, w 1829 r. zanotowano 208 osób¹⁰⁵.

Bibliografia

Źródła archiwalne

- Archiwum Archidiecezjalne w Gnieźnie, Akta Konsystorza Generalnego Gnieźnieńskiego, sygn. A. Cons. E 24b, k. 85–90.
- Archiwum Diecezjalne we Włocławku, Akta arcybiskupów gnieźnieńskich, Wizytacje, 1759–1760, sygn. AAG Wiz. 41, s. 34–40.
- Archiwum Diecezjalne we Włocławku, Akta arcybiskupów gnieźnieńskich, Wizytacje, 1761–1763, sygn. AAG Wiz. 59, s. 500–547.
- Archiwum Diecezjalne we Włocławku, Akta arcybiskupów gnieźnieńskich, Wizytacje, 1779, sygn. AAG Wiz. 72, s. 122–179, 490–497.
- Archiwum Diecezjalne we Włocławku, Akta arcybiskupów gnieźnieńskich, Wizytacje, 1788, sygn. AAG Wiz. 81, s. 168–193.
- Archiwum Diecezjalne we Włocławku, Parafia Szadek, Metryki, Urodzonych 1734–1757, sygn. KMp. Szadek 3; Zaślubionych 1723–1776, sygn. KMp. Szadek 9a; Zaślubionych 1777–1803, sygn. KMp. Szadek 10.

¹⁰⁰ ADWł, sygn. AAG Wiz. 72, s. 157; A. J. Parczewski, *Monografia Szadku...*, s. 38.

¹⁰¹ ADWł, sygn. AAG Wiz. 72, s. 157.

¹⁰² ADWł, sygn. AAG Wiz. 41, s. 36.

¹⁰³ ADWł, AAG, Wiz. 72, s. 157.

¹⁰⁴ ADWł, AAG, Wiz. 81, s. 193.

¹⁰⁵ A. J. Parczewski, *Monografia Szadku...*, s. 61.

Archiwum Diecezjalne we Włocławku, Akta parafii Szadek, Księga Bractwa Bożego Ciała i Pięciu Ran Pana Naszego Jezusa Chrystusa seu Literatorum..., sygn. Apar. Szadek 1, s. 1–10.

Opracowania

- Baranowski B., *Życie codzienne małego miasteczka w XVII i XVIII wieku*, Warszawa 1975. *Catalogus [...] dioecesis Vladislaviensis seu Calissiensis 1877*, s. 55–57.
- Czerwień H., *Anioł Stróż. III. Bractwa*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. 1, Lublin 1973, kol. 616–617.
- Gach P., *Literackie bractwa*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. 10, Lublin 2004, kol. 1176–1177.
- Konieczny M., *Męka Pańska. V. Bractwa*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. 12, Lublin 2008, kol. 720–721.
- Kumak K., *Anna św. III. Bractwa*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. 1, Lublin 1973, kol. 625–626.
- Marszał T., *Szadek. Monografia miasta*, Szadek 1995.
- Parczewski A. J., *Monografia Szadku*, Warszawa 1870.
- Róžański M., *Duchowieństwo parafialne archidiecezji uniejowskiej w XVIII wieku*, Łódź 2011.
- Róžański M., *Duchowieństwo parafii w Szadku w XVIII w. w świetle wizytacji kościelnych*, „Biuletyn Szadkowski” 2008, t. 8, s. 103–111.
- Róžański M., *Szkoła w Szadku w okresie staropolskim w świetle wizytacji kościelnych*, „Biuletyn Szadkowski” 2007, t. 7, s. 103–109.
- Róžański M., *Szkoły parafialne w XVI–XVIII wieku. W archidiecezji uniejowskiej*, Łódź 2003.
- Rulka K., *Biblioteka kościoła parafialnego w Szadku w drugiej połowie XVIII w.*, „Biuletyn Szadkowski” 2011, t. 11, s. 61–72.
- Stulczewski J., *Żydzi w Szadku – rys historyczny*, „Biuletyn Szadkowski” 2010, t. 10, s. 141–160.
- Ślusarska M., *Oświeceniowe modele biskupa, plebana i parafii. Kontynuacja czy zmiana tradycji?*, [w:] *Dwór, plebania, rodzina chłopska. Szkice z dziejów wsi polskiej XVII i XVIII wieku*, red. M. Ślusarska, Warszawa 1998, s. 37–53.

THE RELIGIOUS AND MORAL CONDITION OF THE ROMAN-CATHOLIC PARISH OF SZADEK IN THE SECOND HALF OF THE 18TH CENTURY PLACES OF WORSHIP, PRIESTS, PARISHIONERS

Summary

The inhabitants of Szadek and its neighbourhood, gathering in the parish church to participate in the liturgy and listen to the Church teaching, shaped their religious and moral attitudes. The source materials providing the basis for establishing the religious and moral state of the parish of Szadek in the second half of the 18th century include primarily the preserved records of five canonical inspections carried out in 1759–1760, 1762, 1779, 1788 and 1798.

The worship of God was mainly performed during services and masses in three churches: the parish church under the invocation of the Assumption of the Holy Virgin and St. James the Apostle, renovated in 1788, with rich interior decorations (13 altars, many paintings and sculptures), St. Giles' Church, also renovated in 1788 and used only occasionally, and the Holy Trinity Church at the local hospital.

The religious and moral condition of the parishioners depended largely on the parish clergy – their personal attitude and pastoral care. In the first half of the 18th century, the person responsible for pastoral work was the local parish-priest, supported by the missionary college priests (performing also other functions in the parish) and the hospital provost.

The parishioners themselves took active part in the religious and moral formation of their community through activities of church brotherhoods, guilds and a parish school, as well as in the care for the sick, elderly, poor and homeless (the hospital, fulfilling also the function of a poor-house).